

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS – AZƏRBAYCAN ELMİ FANTASTİKA ƏDƏBİYYATININ İNKİŞAF TƏMAYÜLLƏRİ (Herbert Uels və Azərbaycan elmi fantastikası)

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Xumar Vəliyəddin qızı Abdullayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Universitetinin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Cəlil Qərib oğlu Nağıyev

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, dosent
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Həmidə Əhməd qızı Əliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Əzizə Qurban qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri

filologiya elmləri doktoru,
akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

Dissertasiya şurasının elmi
katibi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru,
professor
Şahin Həmid oğlu Xəlilli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Qloballaşma proseslərinin getdikcə genişləndiyi, elmi-texniki nailiyyətlərin ağılaşmaz sürətlə baş verdiyi, süni intellektin geniş intişar tapdığı və informasiya cəmiyyətinin qurulduğu bir dövrdə bəşəriyyətin üzləşdiyi problemlərin də gözlənilməzliyi, mürəkkəbliyi və miqyası təbii olaraq yüksəlir. Belə bir taleyüklü məqamda xüsusilə də elmi-texniki tərəqqinin düzgün məcraya yönəldilməsi, mənəvi-əxlaqi tərəfinin dəyərləndirilməsi və bəşər övladının gələcəkdə nəinki sağ qalması, həm də rifah halının yüksəldilməsi üçün məhz indiki zamanda gələcəyi formalaşdıracaq doğru qərarların verilməsi rəşional düşüncəyə malik alimlərlə yanaşı, həm də emosional, mənəvi və bədii imkanlara malik elmi-fantast yazıçıların da təsir dairəsində olduğundan, elmi fantastika müasir dövrdə həmişə olduğundan daha çox aktuallıq kəşb edir.

Bu janrda yazılmış əsərlər mütləq şəkildə gələcəyə yönəlmiş olur və hər bir xalqın hal-hazırkı yaşayış tərzinin məntiqi nəticəsi ola biləcək gələcək dünyanı təsvir edir. İnsan öz təbiəti etibarilə daim gələcək barədə “narahat”lıq hissi keçirib ona ən yaxşı şəkildə hazırlaşmağın qeydinə qaldığı üçün (həm mövcud həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, həm də asanlaşdırmaq üçün) bu cür əsərlərin mövzusu daim diqqət mərkəzində olmuş və aktuallığını qoruyub saxlamışdır. Buna ən bariz nümunə, elmi-fantastik əsərlərdəki kəşf və ixtiraların alimlər tərəfindən daim təhlil edilməsi, reallaşmasının izlənilməsi və həyata keçirilmə imkanlarının yoxlanılmasıdır. Bu mənada fantast yazıçıları cəmiyyətin elmi-tərəqqi yolunun flaqmanları da adlandırılabilir. Günümüzdə sürətlə baş verən elmi-texnoloji dəyişikliklər, inqilablar, eləcə də həyat səviyyəsinin yüksəlməsi kimi amillər bu janrın inkişafını aktual edir. Məhz bu dinamizminə görə (özündə həm keçmiş, həm indini, həm də gələcəyi ehtiva etdiyindən) elmi-fantastik əsərlər dünya ədəbiyyatının formalaşmasında, eləcə də bədii təfəkkürün inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqda davam edir.

Elmi fantastika günümüzdə kainatdakı yerimizə nəzər salmaq, reallığın və insan dərrakəsinin təbiəti haqqında vacib fəlsəfi suallar

üzərində düşünmək üçün istifadə edilməkdədir. Digər tərəfdən elmi fantastika daha çox insanın elm və innovasiya sferalarına daxil olmaq istəyinin artmasına və həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur. Buna misal olaraq, məşhur nəzəri fizik Edvin Hubble məhz Jül Vernin romanlarını oxuduqdan sonra alim olmaq üçün ilhamlanmış və Süd Yolu xaricində qalaktikaların olduğunu göstərən ilk şəxs adına layiq görülmüşdür. Robert Haynlayn həm Karl Saqan, həm də Miçio Kaku kimi şəxslər üçün ilham mənbəyi olmuş, onların hər ikisinin elm sahəsinə gənc yaşlarından həvəs göstərməsində mühüm rol oynamışdır. Üçüncü və bəlkə də ən mühümü, elmi fantastika cəmiyyətin gələcəkdə necə dəyişə biləcəyini göstərən yeganə janrdır.

Elmi fantastika bilavasitə elmin inkişafından (elmi fikirdə baş verən sıçrayışlar, yeni texnologiyaların insana verə biləcəklərini əvvəlcədən görə bilmək və s.) asılı olduğundan, bu janr daha çox elm və texnikanın inkişaf etdiyi Böyük Britaniya və ABŞ-da geniş vüsət almışdır. Respublikamız öz müstəqilliyini əldə edəndən bəri elmin inkişafına xüsusi diqqət göstərmiş və bu qayğının nəticəsi olaraq elmi sahədə nailiyyətlərlə bərabər müasir Azərbaycan ədəbiyyatında da elmi fantastika janrının parlaq nümayəndələri meydana gəlmişdir. Gənc respublikamızda elmin inkişafına nəinki dövlət qayğısı, həm də ədəbi tənqid və yazıçılar da öz töhfəsini verdiyindən bu mövzunun ədəbiyyatşünaslığımız üçün məhz elmin inkişafı baxımından aktual xarakter kəsb etdiyini iddia etmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatında XX əsrin 30-cu illərində təşəkkül tapmağa başlayan elmi-fantastik ədəbiyyat getdikcə inkişaf etmiş və dünya fantastik ədəbiyyatının klassik ənənələrini əxz edərək, ideya və məzmun baxımından daha da zənginləşmişdir. Məhz bu səbəbdən ingilis və Azərbaycan ədəbi nümunələrində, yazıçı dünyagörüş və üslublarında müxtəlif oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyən olunması milli ədəbiyyatşünaslığımızın aktual problemlərindən hesab olunur.

Elmi fantastika dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında geniş tədqiqata cəlb edilməsə də, M.C.Cəfərov, A.X.Əbilov, B.Ə.Nəbiyev¹ Allahverdi Eminov, Məsud Əlioğlu,

¹ Cəfərov, M.C. Uşaqların tərbiyəsində elmi-fantastik əsərlərin əhəmiyyəti // "İnqilab və mədəniyyət" qəz., – Bakı, – 1952. № 9, – s.128-143; Əbilov, A.Ə. Bədii fantastika: Azərbaycan ədəbiyyatının gizli qatı // Azərbaycan jurnalı, – 2004,

Zeydulla Ağayev kimi ədəbi tənqidçilərimiz bu mövzuya həsr olunmuş bir sıra məqalələr yazmış, ayrı-ayrı müəlliflərin kitablarına ön söz və rəy vermişlər. N.M.Sadıqova, R.Q.Soltanova, R.A.Ömərov, G.R.Əhmədova² kimi müəlliflər bu istiqamətdə tədqiqat işləri aparmışlar.

Dissertasiyanın elmi-fantastika janrının yaranma tarixinə aid bölməsi işlənərkən B.Reginald, R.Uilyams, P.Anderson, E.M.Forster, R.Şoles və E.S.Rabkin³ kimi xarici müəlliflərin işlərinə istinad edilmişdir.

XX əsr görkəmli İngilis yazıçısı Herbert Uelsin elmi fantastika janrında qələmə aldığı əsərləri bir çox dillərə tərcümə olunmuşdur. Müəllifin yaradıcılığı “İki həftəlik resenziya” (Fortnightly review), “Ateney”, “Pall Mall”, “Rüblük resenziya” (Quarterly review) kimi nüfuzlu jurnallarda verdiyi müsahiblər, yazdığı əsərlər və ona həsr olunan məqalə və kitablar əsasında öyrənilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektini ingilis ədəbiyyatında elmi fantastikanın təşəkkülü və onun insan cəmiyyətində elm və texnikanın inkişafına olan töhfə və təsirləri, ingilis elmi fantastika ədəbiyyatında H.Uels nümunələrinin Azərbaycan elmi fantastika ədəbiyyatının inkişafına təsiri təşkil edir.

№ 3, – s.182-193; Nəbiyev, B.Ə. Roman və müasir qəhrəman. / B.Ə.Nəbiyev. – Bakı: Yazıçı, – 1987. – 294 s.

² Sadigov, N.M. Utopia and Anti-Utopia in the literary process: / Doctor of Philosophy in Philology dis. abstract / - Bakı, 1987. Soltanova, R.Q. Science-fiction genre in Azerbaijani literature: / Doctor of Philosophy in philology dis./ - Bakı, 2010. - 143 p.; Ahmadova, G.R. Traditions of science fiction genre in Azerbaijani literature (the problem of influence of world science fiction on the same genre in Azerbaijani fiction): / Doctor of Philosophy in philology dis./ - Bakı, 2014. - 130 p.; Omarov, R.A. Science-fiction genre in XX century US and Azerbaijani literature (based on the works of Ayzek Azimov and Emin Mahmudov): / Doctor of Philosophy in Philology dis./ - Bakı, 2011. - 128 p.

³ Reginald, B. Modern Science Fiction: Its Meaning and Its Future. / B.Reginald. – New York: Coward-McCann Inc., – 1958. – 167 p.; Williams, R. Utopia and Science Fiction // Science Fiction Studies, – 1978. – p. 203-214; Anderson, P. All One Universe. / P.Anderson. – New York: Tor, – 1996. – 288 p.; Forster, E.M. The Machine Stops // The Oxford and Cambridge Review, – London: Constable & Robinson Ltd., – 1909, 8 November, – p.83-122; Scholes, R. Science Fiction: History, Science, Vision. / R.Scholes, E.S.Rabkin. – London: Oxford University Press, – 1977. – 258 p.

H.Uels və Azərbaycan yazıçı fantastlarının yaradıcılığı əsasında ingilis və Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastik janrın spesifik xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi və aparılan paralellər əsasında ədəbiyyatlararası əlaqələrin sisteminin müəyyənləşdirilməsi dissertasiya işinin predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi İngilis elmi fantastik ədəbiyyatında (Herbert Uelsin nümunəsində) elmi-fantastik janrın xarakterik cəhətlərinin, paralel olaraq, Azərbaycan ədəbiyyatında eyni janrın inkişafına təsirinin öyrənilməsidir.

Dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini məqsədə uyğun hesab edirik :

–Bədii ədəbiyyatda elmi fantastikanın ədəbi janr kimi formalaşmasını göstərmək;

–İngilis ədəbiyyatında elmi fantastikanın yaranması, tarixi və inkişaf mərhələlərini araşdırmaq;

–İngilis ədəbiyyatında elmi fantastika janrında yazılmış əsərlərdə təsvir olunan öngörmələri müəyyən etmək;

–Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatının yaranma tarixi və inkişaf mərhələlərini göstərmək;

–Müasir Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılıq təmayüllərini araşdırmaq;

–Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastika janrında yazılmış əsərlərdə təsvir olunan öngörmələri müəyyən etmək;

–İngilis elmi-fantastik ədəbiyyatının Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatına təsirini göstərmək;

–Herbert Uelsin elmi-fantastik əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş nümunələrini araşdırmaq və fərqli tərcümələri təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiyada aparılan təhlillər tarixi-müqayisəli tədqiqat metodu və ədəbi-nəzəri tipoloji təhlil üsuluna əsasən aparılmışdır. Tədqiqat işinin müqayisəli aspekti həm Herbert Uels ilə ingilis ədəbiyyatı, həm də yeri gəldikcə Qərbi Avropa ədəbiyyatının digər görkəmli nümayəndələri və Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastika janrında qələmini sınayan yazıçıların əsərlərinin paralellər yolu ilə araşdırılmasında özünü büruzə verir.

Müdəfiyə çıxarılan əsas müddəalar:

–Elmi fantastik ədəbiyyatın yaranması, tarixi inkişafında rolu olan başlıca amilləri müəyyənləşdirmək və janrın inkişaf mərhələlərinin sistemləşdirmək;

–İngilis və Azərbaycan elmi fantast yazıçılarının əsərlərində yer alan öngörmə nümunələri arasında dövrünə görə təsdiqini tapmış proqnozları üzə çıxarmaq və təhlil etmək;

–İngilis elmi fantastika ədəbiyyatının, özəlliklə də Herbert Uels elmi-fantastik əənələrinin əks olunduğu bir sıra əsərlərin tərcümə keyfiyyətinin üzə çıxarılmaq və tərcümə olunmuş nümunələrin mətn və məzmununun oxucuya düzgün formada ötürülməməsi nəticəsində yaranmış problemləri təhlil etmək;

–İngilis elmi fantastik ədəbiyyatının Azərbaycan elmi fantastik ədəbiyyatına olan təsirinin müəyyənləşdirmək və bu janrın tarixi inkişafında oynadığı rolu qiymətləndirmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan elmi-fantastik əsərləri Qərbi Avropa elmi fantastika ədəbiyyatı ilə sıx əlaqədə yaranmış və bu sahədə müəyyən nailiyyətlər əldə etmişdir. Lakin milli ədəbiyyatşünaslığımızda bu janr digər ədəbi janrlarla müqayisədə nisbətən az tədqiq olunmuşdur. Bu səbəbdən tədqiqatın elmi yeniliyini üç aspektdə nəzərdən keçirmək olar: birincisi, dissertasiya işində ingilis ədəbiyyatında elmi fantastikanın inkişaf təmayülləri və aparıcı ingilis elmi fantast yazıçılarının (həm keçmiş, həm müasir) yaradıcılığı bir-birilə ilə varislik əlaqələri zəminində təhlil olunur; ikincisi, dissertasiya işində ilk dəfə olaraq ədəbiyyatda öngörmələr mövzusu geniş və təfərrüatlı şəkildə işıqlandırılır, onlara tarixi və elmi qiymət verilir; üçüncüsü, dissertasiyada müasir Azərbaycan elmi fantastik ədəbiyyatının inkişafında əsas problemlərdən biri olan yanlış tərcümə nümunələri nəzərdən keçirilmiş və onların hazırkı dövr Azərbaycan elmi fantastik ədəbiyyatına göstərdiyi təsirləri geniş formada müzakirəyə çıxarılmışdır. Bundan başqa, Azərbaycan elmi fantastikasının yaradıcısı Y.V.Çəmənzəminlinin bu janrda yazdığı əsər, eləcə də Emin Mahmudov, İbrahim Hüseynov, Namiq Abdullayevin əsərləri həm ayrıca təcrid olunmuş şəkildə, həm də ingilis elmi fantastikası ilə bu aspektdə yazılan əsərləri ilə müqayisəli öyrənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində aparılmış təhlillər əsasında əldə olunmuş nəticələr həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir. Bu tipli tədqiqat işlərinin aparılması, öncədən də qeyd edildiyi kimi elmi innovativlik potensialının inkişafına töhfə verməsi aspektindən önəmlidir. Dissertasiya işi ali məktəblərdə ingilis və dünya ədəbiyyatını öyrənən tələbələr, habelə ədəbi əlaqələri araşdıran tədqiqatçılar üçün dəyərli mənbə rolunu oynaya bilər. Bununla yanaşı, tədqiqat işinin milli ədəbiyyatımızda aşkarladığı bir çox elmi öngörmə nümunələri dövlət sənədlərində texnologiya, ətraf mühit, tibb, eləcə də kosmik tədqiqatlarla bağlı proqramların hazırlanması zamanı mükəmməl istinad nöqtəsi seçməyə imkan verir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas tezis və nəticələri Beynəlxalq və Respublika konfranslarında məruzələrdə öz əksini tapmış, konfransların materiallarından ibarət toplularda, eləcə də Respublikada və xarici ölkələrdə nəşr olunan elmi məcmuə və jurnallarda çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Universitetinin “Azərbaycan dili və ədəbiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 6 səhifə, 10260 işarə; I fəsil – 54 səhifə, 107671 işarə; II fəsil – 36 səhifə, 68749 işarə; III fəsil – 28 səhifə, 51986 işarə; nəticə – 2 səhifə, 2470 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 241144 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, araşdırmanın aprobasiyası və quruluşu haqqında elmi məlumat diqqətə çatdırılır.

Dissertasiya işinin “**İngilis elmi fantastika ədəbiyyatı. Herbert Uels**” adlanan I fəslə üç bölmədən ibarətdir. “*Elmi-fantastik ədəbiyyatın yaranması, tarixi və inkişaf mərhələləri*” adlanan birinci bölməsində elmi-fantastik ədəbiyyatın yaranması, tarixi, inkişaf mərhələləri, ümumi xüsusiyyətləri ətraflı şəkildə araşdırılır, elmi-fantastik ədəbiyyatın tarixinə ekskurs edilir və elmi fantastikanın utopiya, antiutopiya ilə mövcud olan əlaqələrinin sistemli şəkildə tədqiq edilməsinə səy göstərilir.

Elmi fantastikanın yaranması fantastikanın daha qədim növü olan utopiyaya söykənir. Fantastikanın qolları olan utopiya və elmi fantastika bir-biri ilə sıx əlaqədə olan növlərdir. Utopiya elmi fantastikanın inkişafında böyük rola malikdir. Bunlar arasındakı əlaqə, utopiyada elmi kəşfin təqdim edilməsi, elmi fantastika janrında isə təqdim edilən elmi-texniki tərəqqi nümunəsinin sonradan bəşər həyatında yaradacağı genişmiqyaslı dəyişikliklərin vəhdətində baş tutur. Fantastikada bu iki halın bir-birinə təsadüf etməsi “Böyük keçid” adlı nəzəriyyə sayəsində mümkün olur.

Dünya ədəbiyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş elmi fantastika janrı öz köklərini qədim Şərq və Antik ədəbiyyatdan götürsə də, bu sahədə ilk peşəkar ədəbi nümunə XVII əsr ingilis filosofu Frensis Bekonun “Yeni Atlantida” romanıdır. Adıçəkilən romanda o, bütünlüklə elm və texnikanın nailiyyətlərinə əsaslanan gələcək dövlətin modelini vermişdir.

XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində elmi fantastika janrının çiçəklənmə dövrü başlayır. Beləliklə, bu ədəbi janr dünya ədəbiyyatı tarixində öz yerini möhkəmlədir və tam olaraq vətəndaşlıq hüququ qazanır. Bu gün də dünya ədəbiyyatının bir sıra korifeyləri bu janrda qiymətli əsərlər yazır və hazırda ədəbiyyatın bu növü dünyanın “ciddi” ədəbiyyatı sırasında mühüm yer tutmaqdadır.

Elmi fantastikanın əsasını təşkil edən faktorlardan biri də öngörmə faktorudur. Belə ki, həyatda bəzi mövcud olmayan texniki vasitələr və yaxud hər hansı bir mövcud olmayan sosial proses yazıçı tərəfindən öncədən hiss olunur və bədii şəkildə elmi fantastika formasında qələmə alınır.

20-ci əsrin birinci yarısında ilk dəfə olaraq, elmi fantastikaya “robot” anlayışı daxil oldu. Günümüzdə də çox müasir hesab olunan

bu məfhumu gündəlik həyatımıza məşhur çex yazıçısı Karel Çapek gətirmişdir. Fantast olmasa da, Karel Çapekə global səviyyədə uğur gətirən əsərlər məhz elmi-fantastik janrda yazılmış “R.U.R.” (1920) və “Salamandrlarla müharibə” (1936) romanları olmuşdur. O, 1920-ci ildə yazdığı “Rossumun Universal Robotları” romanında qul robotların istismarını təsvir etmişdir.

Erik adlanan 45 kiloqram çəkili, 12 voltluq batareya ilə çalışan bu robotu ingiltərəli mühəndis Uilyam Riçards Londonun mərkəzində “Mühəndislər Cəmiyyəti Modeli”nin illik sərgisində nümayiş etdirmişdir. Həmin robotun sinəsində məhz “RUR” yazılmışdı. Bu fakt onu göstərir ki, Karel Çapek robotun ixtira olunmasını nəinki proqnozlaşdırmış, hətta robotun yaranmasına təkan da vermişdir⁴.

Öngörmələrinin dəqiqliyinə görə, üç görkəmli yazıçı – Ayzek Əzimov, Robert Haynlayn və Artur Klark haqlı olaraq, elmə verdikləri töhfələrinə görə, ingilisdilli elmi fantastikanın “Böyük üçlüy”ü adlandırılır.

R.Haynlaynın onlarla zamanın sınağını keçmiş və yüzlərlə həyata keçməmiş (və ya öz zamanını gözləyən) proqnozları oxucuların rəğbətini qazanmışdır. O, günəş batareyaları ilə işləyən nəqliyyat vasitələri, məişətdə istifadə olunan elektrik əl quruducusu, mobil telefon, universal lüğət (elektron lüğətin ilkin versiyası), xəbər axtarış sistemi (“Google”, “Yahoo” kimi axtarış sistemlərinin işləmə prinsipi), “Ay sərt sahibədir” adlı məşhur romanında Çinin iqtisadi potensialına görə “Beşlik ölkələri”nə daxil olmasını, məharətlə proqnozlaşdırma bilmişdir və bu, hələ onun həyata keçmiş olan öngörmələrinin yalnız bir qismidir.

Dünya elmi fantastika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, A.Əzimov demək olar ki, bütün həyatını elmin təbliğinə, gənc nəsil arasında yayılmasına həsr etmişdir. A.Əzimov öz əsərlərində onlarla həyata keçmiş və gələcəkdə həyata keçmək potensialına sahib elmi proqnozlar vermişdir. O, atom saati, hesab kalkulyatoru və kredit kartı, konfrans zallarını işıqlandıran xüsusi projektorlar və səsyzma cihazlarını (phonotypist) və barmaq izi ilə açılan qapı sisteminin kəşflərini məharətlə öncədən demişdir.

⁴ Margolius, I. The Robot of Prague // The Friends of Czech Heritage, – 2017. – p.3-6

I fəslin *“İngilis elmi-fantastik ədəbiyyatının inkişaf təmayülləri”* adlı ikinci bölməsində elmi fantastikanın təşəkkülündə İngiltərədə baş verən sənaye çevrilişinin, urbanizasiya və elmi-texniki tərəqqinin, utopistlərin ədalətli cəmiyyət axtarışlarının və həm də maarifçiliyin rolu qeyd olunur, keçən əsrin əvvəllərindən başlayaraq ingilis ədəbiyyatında elmi fantastikanın inkişafı və əsas nümayəndələrinin yaradıcılıq səciyyəsi haqqında sistemli məlumat verilir və ümumiləşdirmələr aparılır.

Cəmiyyətin elmi tərəqqisi onun yaranması qədər qədim olsa da, onun sırf mədəni inkişafının zirvəyə – ideala çatmasını məşhur mütəfəkkirlər öz fikirlərində canlandırıqları obrazlarla ifadə edirdilər. İngilis ədəbiyyatında bu ideyaların inkişafı ilk olaraq Frensis Bekonun adı ilə bağlıdır.

F.Bekon özünün sona çatmamış “Yeni Atlantida” (1626) romanında Platonun ideyalarını inkişaf etdirərək, ədalətli dövlətin maketini yaratmış, elmin və texnikanın tərəqqisi mövzusunda da toxunmuşdur. Əsərdə yazıçı bir qrup avropalı tərəfindən Sakit okeanın Peru sahilində tapılmış möcüzəvi ada – “Bensalem adası”nda böyük sivilizasiya yaratmış cəmiyyəti təsvir edir və onu cənnətdəki əzəmətli xalq (“the chastest nation under heaven”) adlandırır⁵. Burada elm və texnika hətta Avropa hüdudlarında belə görülməmiş sürətlə inkişaf etmişdir. “Yeni Atlantida”dakı Bensalem adasının alimləri “suyun altında hərəkət edən gəmi və qayıqlar”, “quşların uçuşunu yamsılayan hava gəmiləri”, “uzaq məsafəyə səs ötürən xüsusi cihazlar”, günümüzdə rabitə məqsədilə istifadə olunan müasir radio və televizoru xatırladan qurğular və s. icadları ilə fərqlənirdilər. Bu romanda Bekon ilk dəfə olaraq mükəmməl ictimai quruluşun elm və texnikanın inkişafı ilə yarana biləcəyi iddiasını irəli sürmüşdü.

İngilis elmi-fantastik ədəbiyyatında məşhur olan, Edvard Forsterin 1909-cu ildə qələmə aldığı “Maşın dayanır” (“The Machine Stops”) adlı povesti həcmcə kiçik olsa da, elmə verdiyi töhfəsi baxımından olduqca dəyərli bir əsər kimi tanınır. Belə ki, müəllif əsərində bəşəriyyətə xidmət göstərən bir ümumdünya sistemini –

⁵Kirov, B. Francis Bacon: Quotes & Facts. / B.Kirov. – Scotts Valley: CreateSpace, – 2015. – p.46

İnterneti təsvir etmişdi. Daha sonra İnternet haqqında öz proqnozunu Nikola Tesla məhz bu şəkildə vermişdir: *“Bu layihə bitəndə, Nyu-Yorkda oturan bir biznesmen öz ofisini tərk etmədən planetimizin istənilən nöqtəsindəki həmkarına özünün saatdan böyük olmayan qurğusu vasitəsilə zəng edə biləcək, suda və ya quruda olmasından asılı olmayaraq musiqiçi, siyasətçi, alimlərin nitqlərini, keşislərin moizələrini dinləyə, müxtəlif şəkil, mətn və işarələri uzaq məsafələrə göndərə biləcək. Bütün bunların yerinə yetirilməsində əsas rolu isə simsiz enerji ötürücüsü oynayacaq”*⁶.

İnternetin təsvirini ilk olaraq ingilis yazıçısı E.Forster verməyə də, onun günümüzün reallıqları ilə üst-üstə düşən öngörməsi müəllifin uzaqgörənliyini sübut edir: *“Amma elə gün gəldi ki, eyni anda bütün dünya üzrə ünsiyyət sistemi sıradan çıxdı və Vaştinin müasirlərinin dünya bildikləri bu məkan, bir an içərisində yoxluğa qərğ oldu”*⁷.

Burada həmin dövr üçün gələcəyin problemi hesab olunan, dərin kök atmış internet asılılığının fəsadları təsvir olunur. İngilis filosofu və fantast-yazıçısı Olaf Stepldon günümüzdə fantastika çərçivəsini aşaraq elm tərəfindən öz təsdiqini tapmış genetik mühəndislik və terraforminq haqqında öncədən məlumat vermişdir.

O.Stepldon həm də bir mütəfəkkir olaraq iddia edirdi ki, bəşəriyyətin inkişafının son mərhələsində, Yer üzərində olan insanlar özlərindən ağıllı olan irqlə telepatik əlaqələr yaradacaq və daha uzaq gələcəkdə insanların ağılı, dərrakəsi və qabiliyyətləri indiki insanın anlama hüdudu xaricində olacaq. Onun öz düşüncələri ilə dövrünü qabaqlamasını məşhur ingilis yazıçı Artur Klark 1984-cü ildə tamamladığı *“İlkbahar, gələcəyin seçimi”* adlı əsərinin ön sözündə belə ifadə edirdi: *“Gərək kosmik era özünün sübh çağına qədəm qoyaydı ki, sonradan dünya O.Stepldonun fikirlərini anlaya və onun gözləri ilə baxa biləydi”*⁸.

⁶Tesla, N. Wireless of the Future // Popular Mechanics. – Chicago, – 1909. – p.476-477

⁷ Forster, E.M. The Machine Stops // The Oxford and Cambridge Review. – London: Constable & Robinson Ltd., November 1909. 8, – p.83-122

⁸ Clarke, A. Choice of Futures. / A.Clarke. – New York City: Ballantine Books, – 1984. – p.258

Bu əsərlərə hətta H.Uels və C.Pristli tərəfindən də müsbət rəylər verilmişdi. Brayan Oldis isə bu romanın ön sözündə bildirmişdi ki, əsərin ideyası həmin dövrün elmi fantastikasının ən yaxşı mövzularını özündə əks etdirir: *“Bu gün biz kainatın qalan hissəsi ilə olan əlaqəmizin mümkün qədər yaxşı olmağı haqda düşünməliyik; və hətta düşüncələrimiz gələcək nəsillər üçün fantastik görünsə belə, ən azından onlar bu günkü məqsədlərinə xidmət edəcək”*⁹.

Böyük Britaniya müasir elmi fantastikasının banilərindən biri olan məşhur ingilis fantastı A.Klark öncədən xəbər vermənin unikal vergisinə malik idi. Onun öngörmələri əsasən elmi-texniki fikirlərin inkişafına aid idi. 1947-ci ildə Klark Ayın coğrafi xüsusiyyətlərini proqnozlaşdıraraq, iki insanın Aya enməsi haqqında ilk hekayəsini yazdı. Qeyd etmək istərdik ki, bundan cəmi 22 il sonra – 1969-cu ildə məşhur kosmonavt Nil Armstrong Aya enərək bunu gerçəkləşdirməyə nail olan ilk insan olur. 1963-cü ildə isə ABŞ-ın “Franklin və Eleonora Ruzvelt” institutu tərəfindən kosmik gəminin ideyasını hazırladığı üçün A.Klark qızıl medalla təltif olunur.

A.Klark bir çox elmi əsaslı öngörmələrini Stenli Kubriklə birgə yazdığı “2001: Kosmik Odisseya” adlı romanında oxucularına təqdim etmişdir. Yazıcının uzaqgörənliyi də məhz əsərdə qeyd olunan iki yenilik – şəxsi kompüter və hipotermik yuxu ideyalarında özünü göstərməkdədir. Belə ki, müəllif bu əsərində günümüz üçün də xarakterik olan, “hər evdə bir kompüterin olduğu” və istifadəsi baxımından çox rahat olan şəxsi kompüter inqilabi ideyasını öncədən demişdir. Belə ki, onun bu öngörməsi əsərin yazılma tarixindən 15 il sonra – 1983-cü ildə (ilk şəxsi kompüter Apple şirkəti tərəfindən istifadəyə verilmiş “Apple Lisa” modeli idi) həyata keçmişdir.

A.Klarkın qələmə aldığı “Gələcəyin görüntüləri” adlı kitabına mühüm öngörmələrindən biri olan mobil telefonunun ixtirası da daxil edilmişdir. Yazıçı bu ixtiranı belə təsvir etmişdir: *“Bu, o qədər kiçik və yığcam olacaq ki, hər kəs rahatlıqla onu yanında gəzdirəcək”*¹⁰.

⁹ Stapledon, O. LAST AND FIRST MEN: A Story Of The Near And Far Future. / O.Stapledon. – Adelaide: The University of Adelaide Library, – 2016. – p.396

¹⁰ Clarke, A. Profiles of the Future: An Inquiry into the Limits of the Possible. / A.Clarke. – London: Orion Pub Co, – 2000. – p.256

Klark mobil telefonun ixtirasının XX əsrin 80-ci illərinin ortalarına təsadüf edəcəyini proqnozlaşdırsa da, ilk mobil telefon olan “Motorolla” (çəkisi 2 kq olan) Martin Kuper tərəfindən 1973-cü ildə təqdim olunmuşdur.

Müasir dövr ingilis elmi-fantastik ədəbiyyatının nümayəndəsi olan Riçard Morqanın “Dəyişdirilmiş karbon” romanında maraqlı öngörməsi yer almışdır. Belə ki, yazıçı-fantast “illuminium” adlı işıq saçan metal ideyasını irəli sürmüşdür. Əsərdə adı keçən, latın sözü olan “illuminatus” (aydınlanan, işıqlanan) və “ium” metallara aid edilən şəkilçidən yaranmış bu söz sırf yazıçı təxəyyülünün məhsuludur. Günümüzdə bu tipli metal hələ də kəşf olunmamışdır, lakin dahi rus alimi Mendeleyevin tərtib etdiyi cədvələ əsaslanaraq, rus kimyaçısı öz ölümündən sonra da dünyada müxtəlif izotoplara malik metalların kəşfini təxmin edərək sonradan kəşf olunacaq elementlər üçün bu cədvələ daha 32 boş yer əlavə etmişdir. Günümüzdə 94 element təbiətdə tapılmış, 24-ü laboratoriyalarda əldə olunmuş və daha 8-i öz kəşfini gözləyir və onradan kəşf ediləcəkləri fərziyyə olunan bu elementlər içərisində yazıçının təsvirinə uyğun radioaktiv bir metalın gələcəkdə kəşf olunması da gözləniləndir.

I fəslin **“Herbert Uels fantastikası və elmi-tərəqqi problemi”** adlı üçüncü yarımfəslində bu yazıçının yaradıcılığı əsasında elmi fantastikanın mühüm tipoloji səciyyəsi, yəni bədii və elmi təxəyyülün, elmi qavrayış və estetik duyumun vəhdəti ətraflı təhlil olunur. Bu bölmədə H.Uelsin yaradıcılığı təhlil edilməklə, bütövlükdə müasir elmi fantastikanın yaradıcılıq təbiəti, poetik xüsusiyyətləri ümumiləşdirilir.

H.Uels bəşəriyyətin taleyi, sosial sarsıntılar, gələcəkdə nələrin baş verə biləcəyi haqda yazdığı özünə hədəf seçmişdi. Hər şeydən öncə o, qurmaq istədiyi gələcəyin hansı sosial-tarixi şəraitdə mümkün ola biləcəyi üzərində düşünürdü. Bu nöqteyi-nəzər ədəbiyyat üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Görkəmli ingilis fantast-yazıçısı Herbert Uels yaradıcılığı dünya ədəbiyyatında elmi-fantastik janrın təşəkkülündə mühüm rol oynamışdır. Lazer, kosmosa uçuşlar və dörd ölçülü fəza haqqında məlumatı ilk dəfə məhz H.Uels vermişdi. O, 1913-cü ildə yazdığı “Azad olmuş dünya” (“The World Set Free”) adlı əsərində praktik

olaraq atom bombasının yaranacağı tarixini öncədən demiş və onun malik olduğu xüsusiyyətləri təsvir etmişdir. “Dünyaların savaşı” (The War of the Worlds) romanında isə o özünün öngörmə istedadını bir daha nümayiş etdirərək marslıların “istilik şüası” adlandırdığı və sonradan reallığa çevrilən güclü hərbi silahın istifadə edilməsini əsərində qeyd etmişdi.

H.Uelsə dünyəvi şöhrət qazandıran Marsdan Yerə müdaxilə və planetlərarası müharibə mövzusunə həsr olunan “Dünyaların savaşı” romanında marslılar insanlara qarşı müharibədə ən güclü silahdan – “istilik şüası”ndan istifadə edirlər. Nəticə etibarilə qeyd etmək lazımdır ki, Herbert Uels özünün ənənəvi pessimist yazıçı üslubundan bu əsərdə də istifadə etmiş və əsərdə təsvir etdiyi hadisələr yenə də insanın davamlı inkişafının qarşısını ala biləcək bir əngəl olaraq düşünülmüşdür. Bu, onun insanlarda görmək istədiyi, lakin görə bilmədiyi bir xüsusiyyət olan birlik-bərabərlik-qardaşlıq zəncirinin onda yaratdığı hisslərlə bağlıdır. Onun fikrincə, insanlar artıq bir-birinə düşmən kəsilib, fasiləsiz müharibələr etmək əvəzinə dünyada səliqə-sahman yaratmaq məqsədi ilə birləşməlidirlər.

“Dünyaların savaşı” romanı ilə bağlı daha bir maraqlı məqam odur ki, bu gün NASA-nın Marsda kəşf etdiyi bəzi elmi faktlara əsərdə səthi də olsa toxunulub. Uno gəmisini, onun gəlişini xəbər verən ətrafa saçdığı yaşıl işıq haqqında ilk məlumatı da yazıçı bu əsərdə qeyd etmişdir. Yadplanetlilərin Yerə gəlişi mövzusu ilk dəfə 1752-ci ildə fransız filosofu və yazıçısı Volterin “Mikromeqas” povestində təsvir olunmuşdur. Daha sonra 1892-ci ildə avstraliyalı keşiş Robert Potterin “Mikrob yayıcıları” (“Germ Growers”) adlı əsərində yadplanetlilərin epidemiya yaymaq üsulu ilə Yerə gizli müdaxiləsini təsvir edir, lakin bu əsər o qədər də məşhurlaşmır. Bundan 6 il sonra yadplanetlilərin yerə müdaxiləsi mövzusunda ilk uğurlu əsəri elmi fantastikaya məhz Herbert Uels gətirmiş və özündən sonra dünya ədəbiyyatında bu mövzuda yazılacaq əsərlərin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Dünya ədəbiyyatı tarixində görünməzlik mövzusunə 19-cu əsrdə bir neçə yazıçı tərəfindən müraciət olunsa da, bunun məhz elmi yanaşma ilə əldə olunması Herbert Uelsin “Görünməz adam” romanında təsvir olunmuşdur. Bu əsərdən bir çox yazıçılar

təsirlənərək müxtəlif formalarda görünməzlik mövzusuna toxunmuşlar. Buna misal olaraq, Nikolay Tomanın “Doktor İlyiviçin mimikrini”, Con Tolkinin “Üzüklərin hökmdarı”, Coanna Roulinqin “Harri Potter” silsiləsi, Sedzi Qatonun “Polad panika” və s. əsərlərini qeyd etmək olar. Adı çəkilən əsərlərin bir çoxunun günümüzdə belə populyar olmaları onu deməyə əsas verir ki, zaman keçdikcə bu mövzu öz aktuallığını və oxucu marağını itirmir və çox güman ki, bundan sonra da görünməzlik mövzusu gələcəkdə də öz tələblərinə uyğun formada inkişaf edəcəkdir.

İlk dəfə olaraq elmi-fantastikada paralel dünyalar mövzusuna da məhz H.Uels toxunur. H.Uels bu mövzuya özünün qələmə aldığı “Divarda qapı” hekayəsi ilə başlayır və daha sonra onu geniş formada “Allah kimi insanlar” romanında inkişaf etdirir. Belə ki, əsərdə hadisələr bir qrup ingilisin paralel dünyalara səyahətləri zamanı “Utopiya” adlı planetə düşmələri ətrafında cərəyan edir. Onların düşdükləri bu məkanı özləri ilə gətirdikləri virusla məhv etmələrinə baxmayaraq, onlar Yerə geri dönərkən bəyəndikləri idarəetmə forması olan “nookratiya”-nı (“ağılla idarə olunan dövlət” mənasında işlənir) burada tətbiq etməklə “Utopiya”-nı dirçəltmək istəyirlər. Nookratiyanı da fantastikaya məhz H.Uels gətirmişdir.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycan elmi fantastika ədəbiyyatının yaranması və inkişaf mərhələləri”** adlanan II fəslə iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölüm **“Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatının əsas yaradıcılıq təmayülləri”** adlanır və burada Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastika janrının ilk rüşeymlərinin yarandığı dövrün nümunələrinə nəzər salınır, xüsusilə də ilk elmi-fantastik əsərin müəllifi Y.V.Çəmənzəminlinin “Gələcək şəhər” əsəri geniş təhlilə cəlb olunur.

Əsərdə müəllif gələcəkdə görmək istədiyi, arzu etdiyi şəhərin təsvirini vermişdir və bir çox sahələri, xüsusilə də tibb elmini əhatə edən bir sıra elmi proqnozlar irəli sürmüş və dövrümüzdə istifadə olunan intellektual elektron cihazların dolğun təsvirini vermişdir.

Müəllif hekayənin yazılma dövrünü önləyərək, süni yağış yağıdırmanın mümkünliyünü çox məharətlə təsvir etmişdir. Belə ki, süni yağışın yağıdırılmasına ilk dəfə İrvinq Lanqmuir və Vinsent Şafer tərəfindən cəhd edilmiş və sonradan Bernard Vonnequt

tərəfindən daha da təkmilləşdirilərək həyata keçirilmişdir¹¹. İlk dəfə 1960-cı illərdə ABŞ-da uğurla təcrübədən keçirilən bu metod daha sonra 24 ölkəyə yayılmış və günümüzə qədər də istifadə olunmaqdadır. Süni yağış yağıdırmaq üçün xüsusi hava-yaylım atəşi topları vasitəsi ilə bulud topları dağıdılır və təyyarələrdən müəyyən kimyəvi maddələr havaya atılır. Bu, quraqlığın qarşısını almaqla kənd təsərrüfatına vurulan ziyanı aradan qaldırır¹².

Bununla yanaşı əsərdə müəllifin təsvir etdiyi bütün tibbi yeniliklər, sən dövrlər müasir tibb elmində geniş tətbiq edilən USM – ultradağlı şüaların köməyiylə həyata keçirilən tibbi müayinə, KT – kompyuter tomoqrafiyası, lazer vasitəsilə böyrəklərdəki daşların xırdalanıb tökülməsi, ürək və ciyər kimi orqanların transplantasiyası, süni göz qoyulması və digər yeni texnologiyalara aiddir. Y.V.Çəmənəminli hələ ötən əsrin ilk yarısında yazılma dövrünü xeyli önləyərək, tibb elmində olan yeniliklər haqqında dərin məlumatlar vermişdir.

“– Əbədi həyat hələ kəşf olunmamışdır. Ancaq adamı uzun müddət yaşadırlar. Məsələn, bir qocanın hüceyrəsini dəyişməklə onu gəncləşdirirlər. 200 yaşlı adamlara hər addımda rast gələrsiniz. Bunlar 4-5 dəfə gəncləşmişlər”¹³.

Araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, insan hüceyrəsinin hər xromosomunun qurtaracağında bölünmə zamanı onu qoruyan telomer adlanan hissəcik mövcuddur. İnsanın yaşlanması ilə onların kiçilməsi baş verir və nəticədə, ölümçül xəstəliklərə yoluxma riski dəfələrlə artır. Məhz telomer vasitəsilə xromosomların qorunması prosesinin kəşfi 2009-cu ildə Nobel mükafatı ilə təltif edilir və sonradan ispan alimlərinin səyi nəticəsində telomerlərin uzanmasının kök hüceyrələrinin dəyişdirilməsi ilə mümkün olduğu kəşf edilir.

¹¹ Lambert, Bruce, Vincent J. Schaefer, 87, Is Dead; Chemist Who First Seeded Clouds // New York Times, – 1993. – 2 August 2017. <http://www.nytimes.com/1993/07/28/obituaries/vincent-j-schaefer-87-is-dead-chemist-who-first-seeded-clouds.html>

¹² Bacanlı, Hayrettin. Süni Yağış // T.C. ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI. – Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü, B2008 – 30 July, – 2017. <https://www.mgm.gov.tr/genel/sss.aspx?s>

¹³ Çəmənəminli, Y. V. Əsərləri / Y.V.Çəmənəminli. – Bakı: “Avrasiya Press”– 2005. – 284 s.

2012-ci ildə hüceyrənin cavanlaşdırılması prosesinin uğurla həyata keçirilməsinə görə, yapon alimi S.Yamanaka da Nobel mükafatına layiq görülmüşdür¹⁴.

Müəllif bu günlərdə ən müasir texnologiyalarla təchiz olunmuş yeraltı nəqliyyatı, ən son standartlara cavab verən piyadaların yolun bir tərəfindən digər tərəfinə təhlükəsiz keçmələri üçün tikilən yeraltı piyada keçidləri və orada quraşdırılan müasir sensorlu eskalatorları öz əsərində çox ustalıqla təsvir etmişdir. Povestdə müəllif öz elmi fərziyyə, ideya və yaxud fantastik ideyalarını irəli sürərək, müasir dövrdə elm və texnologiyanın inkişafı nəticəsində ətraf mühiti təmiz saxlamaq və iqtisadi səmərəlik baxımından əlverişli olan günəş işığından enerji əldə edilməsi texnologiyasını təsvir etmişdir. Günümüzdə qlobal siyasətin başlıca problemlərindən biri olan iqlim dəyişikliyi tənəmə mövzusu - ekoloji təmiz və bərpa olunan enerji mənbələrinə keçidin reallaşdırılması ilə bağlıdır. Y.V. Çəmənəminli ətraf mühit problemlərinin aradan qaldırılması üçün dayanıqlı enerji həllini təklif etməklə, ekologiya mövzusunda dair proqnoz verən ilk azərbaycanlı yazıçı olmuşdur¹⁵. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq ekologiyaya diqqət, eləcə də enerji səmərəliliyinin tətbiq olunmasının zəruriliyi yalnız son onillikdə dünya liderləri tərəfindən qəbul edilmişdir. Bir azərbaycanlı olaraq, Y.V.Çəmənəminlinin 1930-cu ildə qələmə aldığı əsərlə bu prosesə töhfə qatması faktı günümüzdə Azərbaycan respublikasının hazırlamaqda olduğu səmərəli enerji keçidinə dair Strateji Yol Xəritəsinin müqəddiməsində qeyd edilməyə layiqdir.

II fəslin *“Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastika”* adlı ikinci bölməsində keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq Azərbaycan yazıçıları tərəfindən qələmə alınmış elmi-fantastika janrına aid olan əsərlər araşdırılır.

¹⁴ Riley, Kathleen. Nobel Prize Winner Claims to Have Found the Key to Slowing Aging: [Electronic resource] // Futurism. – Yamanaka, 15 January 2017. – 27 July 2017. URL: <https://futurism.com/the-telomere-effect-teaches-lessons-on-anti-aging/>

¹⁵ Abdullayeva, X.V. Y.V.Çəmənəminlinin “Gələcək şəhər” hekayəsinin Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatındakı rolu. // – Bakı, Filologiya məsələləri, – 2017. № 20.– 336 s.

XX əsrin ortalarından başlayaraq, qloballaşmanın təsiri ilə sovet ədəbiyyatında baş verən dəyişikliklər Azərbaycan ədəbiyyatının da yeni istiqamətdə formalaşması və inkişafına təkan verdi. Həmin dövrə qədər Azərbaycanda elmi-fantastik ədəbiyyata kifayət qədər maraq olmasa da, XX əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, ədəbiyyatımızda elmi fantastika janrına müraciət edən yazıçılarımızın sayı artdı. Bu illərdə milli ədəbiyyatımızda elmi fantastika janrına müraciət etmiş görkəmli yazıçılarımız – Namiq Abdullayev, Yusif Şükürlü, İbrahim Hüseynov, Emin Mahmudovun yaradıcılıqları xüsusi yer tutur.

Azərbaycan ədəbiyyatında fantast-yazıçı kimi tanınan E.Mahmudov bir çox əsərlərində zamanı qabaqlayaraq bir sıra dəyərli proqnozlar vermişdir. Müəllif ilk elmi-fantastik “RT-1” adlı hekayəsi hekayəsində elektromaqnit dalğalarının elektrik enerjisinə çevrilməsi nəticəsində işə düşən qatar təsvir etmişdir.

Hal-hazırda bu tip qatarlar mövcud olmasa da, E.Mahmudovun qeyd etdiyi mexanizm, yəni elektromaqnit dalğalarının antenna vasitəsilə elektrik enerjisinə çevrilməsi ideyasının həyata keçməsi günümüzdə təkmilləşdirilməkdə olan istiqamətlərdəndir. Məlumdur ki, Böyük Britaniyanın keçmiş elm naziri olmuş Pol Dreyson 2015-ci ilin sentyabr ayında, ixtira etdiyi “Frivolt”(Freevolt) adlandırdığı cihazı tamaşaçılara nümayiş etdirir. Frivolt çoxdiapazonlu antenna və düzəldicidən ibarət olan bir qurğudur və onun əsas üstünlüyü mobil telefonları, Wi-Fi, 4G kimi simsiz şəbəkələrin yaratdıqları radiotezlik dalğalarını elektrik enerjisinə çevirmək qabiliyyətidir. Frivoltun işləmə mexanizminin unikallığı həm də ondadır ki, o, hazırda dünyanı narahat edən global problemlərin həlli üçün hazırlanmış “Dayanıqlı inkişaf” proqramının 17 bəndindən biri olan, ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olan fossil yanacaqlarının əvəzləyicisi – Təmiz və ucuz enerjinin əldə olunması baxımından əlverişli hesab olunur. Hələ ki, Pol Dreysonun bu ixtirasının enerji tutumu yalnız müxtəlif kiçik cihazların enerjilərinin doldurulması üçün nəzərdə tutulsa belə, keçən il ona yatırılan 8 milyon funt sterlinqlik sərmayə onu deməyə əsas verir ki, bu ideyanın inkişaf perspektivləri böyükdür. E.Mahmudovun 1952-ci ildə “RT-1” hekayəsində təsvir etdiyi və yazılma dövründə sensasiya doğuran bu elmi yenilik

gələcəkdə yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, həm də sənayedə, eləcə də kənd təsərrüfatında insan əməyini yüngülləşdirəcək və külli miqdarda qənaət edəcəkdir.

Kiçikhəcmli “Missuri daşında” adlı hekayəsində müəllif əsərin yazılma tarixinə qədər ixtira edilməmiş ağıllı şahmat taxtası iddiasını irəli sürmüşdür. Elm və texnikanın sürətli inkişafı nəticəsində cəsarətlə demək olar ki, günümüzdə buna bənzər şahmat taxtaları mövcuddur və E.Mahmudov bu əsərində zamanı önləyərək ağıllı şahmat taxtasını uğurla proqnozlaşdırmışdır.

Belə bir şahmat maşınının mövcud olması sırf ağıllı kompüter proqramlarının təkmilləşdirilməsinə bağlıdır. Mephisto proqramının yaradıcısı olan məşhur britaniyalı proqramçı Riçard Lanq quraşdırdığı həmin şahmat motoru hesabına 1984-cü ildən 1993-cü ilə qədər hər il (1992-ci il xaric) Kompüter proqramları üzrə dünya çempionatlarının qalibi ola bilmişdir. Məhz bu proqramını sonradan güclü sistem halına gətirən Riçard, 1992-ci ildə ChessGenius adlanan kompüter proqramının əsasını qoyaraq, dünyanın usta səviyyəli ilk proqramlarından birini yaratmış oldu. O vaxtdan bəri öz ixtirasını tətbiq edən Lanq Millenium Chess Computer adlanan məhsulunu istifadəyə vermişdir və bu məhsul hal-hazırda açıq satışdadır.¹⁶

“Həyat simfoniyası” hekayəsində isə yazıçı musiqi ilə müalicə metodunu qabartmışdır. Nəzərə alsaq ki, müəllifin bu əsəri yazdığı tarixdə musiqi terapiyası yetərinə öyrənilməmişdi və onun əsas faydaları stress və qan təzyiqinin aşağı salınması üçün faydalı hesab olunurdu.

Musiqi terapiyasının həqiqi imkanlarının öyrənilməsi idealdan uzaq səviyyədədir və onun xərçəng xəstələrinin müalicəsində müsbət təsiri vardır. Belə ki, ABŞ-ın Dreksel Universitetinin alimləri tərəfindən aparılan tədqiqata əsasən, gündəlik musiqi terapiyası xəstələrin anelgeziya və anestetikaya olan ehtiyaclarını azaltmaqla yanaşı, həm də xəstələrin müalicə kurslarının da tezləşdirilməsinə səbəb olur¹⁷.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, E.Mahmudov 1966-cı ildə qələmə aldığı kiçikhəcmli “Həyat simfoniyası” hekayəsi ilə

¹⁶ <http://www.top-5000.nl/matches/1994.htm>

¹⁷ <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/14651858.CD006911.pub3/epdf>

zamanı 50 il qabaqlaya bilmişdir. Baxmayaraq ki, elm hələ də bu faktı tamamilə təsdiqləməsə də, mərhum yazığımız məhz xərçəng xəstələrinin musiqi terapiyası vasitəsilə müalicə oluna biləcəyi iddiası ilə hətta müasir elmi mülahizələri belə qabaqlaya bilmişdir. Bununla əlaqədar daha bir maraqlı faktı da qeyd etmək istərdik ki, ənənəvi Çin heroqliflərini nəzərdən keçirdiyimiz zaman musiqinin hələ qədim zamanlardan insanların təxəyyülündə sağaldıcı effektdə malik olduğunu aşkar etdik. Belə ki, Şərqi fəlsəfi dili hesab olunan ənənəvi Çin dilində “tibb” sözünün heroqlifi(藥) öz mənşəyini “musiqi” sözünün heroqlifindən(樂) götürmüşdür. Çinlilər belə hesab edirdilər ki, ruhu oxşayan gözəl musiqi insanın orqanlarını ahəngə saxlayaraq, bədənə müalicəedici təsir göstərir¹⁸.

Milli ədəbiyyatımızda kosmik tədqiqatlar mövzusunda da ilk dəfə məhz E.Mahmudov toxunmuşdur. “Kainat gəmisini” adlı povestində müəllif insanın kosmik gələcəyi ilə bağlı bir sıra proqnozlar irəli sürür. Belə ki, yazıçı təxmini olaraq, Aya uçuşun tarixini və Marsda suyun tapılması ideyalarını önə çəkir. Yazıcının digər öngörməsi Mars səthində suyun maye halda tapılması faktı da E.Mahmudova qədər elmi fantastika cəmiyyətində işlənməyən mövzudur.

Araşdırma nəticəsində məlum oldu ki, 2015-ci ildə bir qrup alim tərəfindən aparılan tədqiqat zamanı isti fəsildə Marsda suyun maye halda qalması üçün lazım şərait yaranır və NASA-nın MRO (Mars Reconnaissance Orbiter) stansiyasının bundan beş il öncə çəkdiyi şəkillərdən də bunu görmək olar. Belə ki, məlum tədqiqat Marsın səthində zamandan-zamana əmələ gələn zolaqların məhz lazımı şəraitdə maye halında axan duzlu su ilə bağlı olduğunu təsdiqləyərək bir çox elmi fərziyyələrin öz yerini tapmasına səbəb oldu¹⁹.

Ədəbi yaradıcılığa 1950-ci illərdən başlayan Namiq Abdullayevin qələmə aldığı bir sıra fantastik əsərlərdə elmin və texnikanın ən son nailiyyətləri haqqında geniş məlumatlar verilir.

¹⁸ <http://www.visiontimes.com/2015/10/20/music-is-medicine-in-shen-yun-performing-arts.html>

¹⁹ <http://inosmi.ru/world/20150929/230525341.html>

Müəllifin uşaqlar üçün qələmə aldığı “Balaca Kiberin macəraları” adlı əsəri sırf elmi-fantastik janra aid olmasa da, burada müxtəlif məqamlarda yazılma dövrünü qabaqlayan bəzi elmi proqnozlara rast gəlinir. Yazıçı əsərdə süni hüceyrə yaratmağın mümkünlüyünü təsvir etmişdir.

Məlum olduğu kimi, süni hüceyrələrin yaranması heç də elmə yad anlayış deyil. Süni hüceyrə dünyada ilk olaraq, XX əsrin 60-cı illərinin sonunda Çin əsilli kanadalı tibb alimi Tomas Çanq tərəfindən ixtira edildi. Müasir nanotexnologiyalar erasından çox-çox öncə Çanqın orijinal ideyaları öz dövrünü qabaqlamışdır və bu xidmətlərinə görə o, Kanada Tibb Elmləri Akademiyası tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir²⁰. Onun iki dəfə Nobel mükafatı laureatı olması bu faktın əyani sübutudur.

Bu əsərdə müəllifin daha bir maraqlı proqnozunu nəzərə çatdırmaq istərdik. O, həmin dövr bütün dünya üçün yenilik hesab olunan sualtı ev ideyasının təsvirini vermişdir.

İlk “Prekontinent-1” adlı sualtı ev XX əsrin 60-cı illərində Marsel sahilindən aralı 10 metr dərinlikdə dünya okeanının tədqiqatçısı fransalı Jak-İv Kusto tərəfindən ixtira edilmişdir. Sualtı evlərin yaradılması artıq yeni bir mərhələnin – “hidropolis” (yəni, sualtı şəhər) ideyasının inkişafına təkan verdi. 80-ci illərin ortalarında Floridada iki nömrəlik kiçik sualtı otel istifadəyə verilsə də, sonradan bu layihənin daha genişmiqyaslı formasının gələcəkdə təqdim edilməsi gündəmdədir.

Dissertasiyanın **“İngilis-Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatının müqayisəli tədqiqi”** adlanan III fəslə iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə **“Herbert Uelsin elmi-fantastik əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi”** adlanır və burada milli ədəbiyyatların inkişafında mühüm rolu olan tərcümə məsələləri, H.Uelsin elmi-fantastik əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi təhlil olunur. Tərcümə olunmuş əsərlərin müasir Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastikanın formalaşmasında və inkişafında rolu konkret ədəbi faktlar əsasında şərh edilir.

²⁰ Picard, A. The Red Blood Cell Man // McGill News. – Montreal: McGill-Queen's University Press, – 1996. vol. 76, № 4, – p.22-25.

H.C.Uelsin elmi-fantastik əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi tarixi 1939-cu ildən başlamış, mərhum şairə və tərcüməçi Nigar Rəfibəyli tərəfindən həyata keçirilmişdir.

İlk dəfə 1939-cu ildə “Uşaq və gənclər ədəbiyyatı nəşriyyatı”nda H.Uelsin “Görünməz adam” əsəri N.Rəfibəyli tərəfindən, 2013-cü ildə “Qanun” nəşriyyatında Güləfət Davudova tərəfindən “Doktor Moronun Adası”, 2014-cü ildə “Altun kitab” nəşrlər evində Kifayət Haqverdiyeva tərəfindən “Dünyaların savaşı” və “Zaman maşını” əsərləri tərcümə olunmuşdur. Bu yarımfəsildə Herbert Uelsə dünya məşhurluğu qazandıran məhz adı çəkilən əsərlərinin dilimizə tərcüməsinin tənqidi aspektləri ətraflı araşdırılır.

“Zaman maşını” romanının aşağıdakı nümunəsini nəzərdən keçirək:

*“Does our friend eke out his modest income with a crossing? Or has he his Nebuchadnezzar phases? – he inquired”*²¹.

*“– Не пополняет ли наш общий друг свои скромные доходы нищенством? – начал он снова. Или с ним случилось то же самое, что с Навуходоносором?”*²²

*“– Görəsən, dostumuz öz büdcəsini dilənçilik hesabına artırır ki?”*²³

Yuxarıda verilən misal əsərdə Redaktorun Zaman səyahətçisinin səliqəsiz xarici görkəminin səbəbini öyrənmək üçün müxtəlif suallar verməsi epizodunu təsvir edir. Tərcüməçi Kifayət xanım lazımi qədər araşdırma aparmamaş və mühüm bir hissəni ötürmüşdür. İlk olaraq, orijinalda verilən cümlədəki “eke out” və “crossing” ifadələri nəzərə çarpır. Belə ki, birinci ifadə ingilis dilində istifadə olunan “eke out a living” ifadəsinin ixtisarla verilmiş forması olub, “kiçik vəsaitlə birtəhər keçinmək” anlamına gəlir. İkinci ifadə olan “crossing” isə Viktoriya İngiltərəsi dövründə küçələri süpürməklə “çaypulu” qazanan “cross(road) sweeper”lərin, yəni yol süpürgəçilərinin gördüyü işin ümumi adıdır. Tomas Millerə görə, bu peşənin sahibləri o dövrdə heç bir halda dilənçiliklə

²¹ Wells, H.G. The Time Machine. / H.G.Wells. – Paris: Feedbooks, – 1895. – p.87

²² Уэллс, Г. Собрание сочинений: [в 15-и т.] / Г.Уэллс. – М: Правда, – Т. 1, – 1964. – с.462

²³ Uels, H.C. Zaman maşını. / H.Uels. – Bakı: Altun kitab, – 2014. – s.112

əlaqələndirilmirdilər, əksinə onlar məhz hörmətli insanların çəkmələrini çirkləndirmədən yolu keçmələrinə şərait yaratdıqlarına görə görə kifayət qədər “çaypulu” ilə təltiflənirdilər.²⁴ Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, vasitəçi dildən tərcümə zamanı Kifayət xanım orijinala nəzər yetirməyərək “нищенство” sözünə əsaslanaraq, ümumi mənanı itirmişdir. Bundan başqa, “eke out modest income” ifadəsini səhv olaraq “büdcə artırmaq” kimi tərcümə etmişdir.

İkinci cümlədə isə tərcüməçi ümumi konteksti anlamayaraq növbəti cümləni tamamilə ötürmüşdür. Vasitəçi dildə də bu cümlə dərin araşdırılmadığı üçün düzgün tərcümə olunmamışdır. Belə ki, burada istifadə olunan “Nebuchadnezzar phase” ifadəsi səhv anlaşılaraq, vasitəçi dildə Nəbukadnəzarın başına gələn hadisə kimi tərcümə olunmuşdur. Əslində bu ifadə 19-cu əsrin ən nəhəng şampan konteyneri, məşhur Babil hökmdarının şərəfinə adlandırılan və 15 litrlik tutumu olan “Nəbukadnəzar” ilə əlaqələndirilirdi. Bu ifadə ingilis dilinin jarqon lüğətində insanın ağır içkili vəziyyətini təsvir etmək üçün “daxilində Nəbukadnəzarın tutumu qədər içki saxlamaq”a işarə olunur²⁵. Fikrimizcə, bu hissənin aşağıdakı kimi tərcüməsi daha qənaətbəxş olardı:

“Görəsən, dostumuz cüzi gəlirini küçə süpürməklə qazanır? Ya tez-tez içki məclislərində olur?”

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, yuxarıda təhlilə cəlb olunmuş nümunədən görüldüyü kimi H.Uelsin əsərlərini dilimizə çevirən tərcüməçilər demək olar ki, hərfi tərcümə metodundan istifadə edərək tərcümə olunan dilin tarixini, adət-ənənəsini, mədəniyyətini özündə əks etdirə bilməmiş və mətnin orijinal mənasını təhrif etmişlər.

III fəslin ikinci bölməsi ***“İngilis elmi fantastika ədəbiyyatının Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatına təsiri”*** adlanır və ingilis elmi-fantastik ədəbiyyatının Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatına təsiri tədqiq olunur.

²⁴ Miller, T. The Crossing-Sweeper // Illustrated London News, – 1848, 17 June, – p.11-12

²⁵ <http://www.edwardianpromenade.com/resources/a-glossary-of-slang/>

Xarici klassiklərin əsərləri, xüsusən də ingilisdilli fantastika Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığına nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərmişdir. Həm ingilis elmi-fantastik ədəbiyyatında, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında elmi-fantastikaya müraciət etmiş yazıçıların əsərlərində mümkün gələcəyin proqnoz edilməsi cəhdi, yeni cəmiyyət və sivilizasiyalar haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, İngilis və Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənsə də, milli ədəbiyyatımızın nümayəndələri ingilis yazıçılarının müxtəlif vaxtlarda yazdıqları əsərlərdən təsirlənərək bir çox elmi-fantastik əsərlər qələmə almışlar.

H.Uels yaradıcılığı dünya elmi fantastikası ilə yanaşı, həmçinin Azərbaycan ədəbiyyatında da elmi fantastika janrının inkişafına güclü təsir göstərmiş və bir çox yazıçı-fantastlarımız onun yaradıcılığından təsirlənərək bir sıra sanballı elmi-fantastik əsərlər ərsəyə gətirmişlər. Belə ki, Namiq Abdullayevin “Hikmətin yuxusu”, “Tom Vilyam gözə görünmür” hekayəsində bu hal özünü açıq-aydın biruzə verir.

Bildiyimiz kimi, elmi fantastika janrında yazılmış əsərlərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də zaman faktorudur. “Zaman maşını” elmi fantastika janrının əsas mövzularından biridir. Bu üsuldən dünya ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Herbert Uelsin “Zamanın maşını” əsərində istifadə edilmiş və daha sonralar zaman maşını digər yazıçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Namiq Abdullayevin qələmə aldığı “Hikmətin yuxusu” hekayəsi nəinki Herbert Uelsin ideoloji təsirinə məruz qalmış, həm də əsərin süjeti görkəmli fantast-yazıçının əsərində yer alan zaman maşını üzərində qurulmuşdur. Belə ki, müəllif öz əsərinin ideyasını məhz Herbert Uelsin məşhur “Zaman maşını” adlı romanından götürərək Hikmətin dilindən, açıq ifadə tərzilə belə qeyd edir: *“Nənə, kaş Herbert Uelsin yazdığı “Zamanın Maşını” burada olaydı. Səni mindirib səyahətə aparardım. Onda hər şeyi öz gözələnlə görərdin”*²⁶.

²⁶ Abdullayev, N.Ə. İtirilmiş dünya. Fantastik povest və hekayələr./ N.Abdullayev. – Bakı: Azər nəşr, – 1962. – s.163

N.Abdullayevin digər – “Tom Vilyam gözə görünmür” hekayəsi də adından göründüyü kimi, Herbert Uelsin təsiri ilə yazılmışdır. Burada müəllif görkəmli fantast – yazıçının “Görünməz adam” romanının əsasını təşkil edən görünməzlik anlayışından istifadə etmişdir.

Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatının daha bir nümayəndəsi Emin Mahmudov da ingilis elmi fantastikasının təsirindən bəhrələnmişdir. Yazıçı-fantastın “Təlatüm” adlı povestində ingilis yazıçılarının müxtəlif ideyalarından təsirləndiyi öz əksini tapmışdır.

Emin Mahmudovun məşhur hekayələrindən sayılan “Ulduz çapırxanası” ilə Herbert Uelsin “Ayda ilk insanlar” romanının müqayisəsi zamanı ingilis yazıçısının yaradıcılığının müəllifdə qoymuş olduğu növbəti ideoloji təsiri müşahidə etmək olar. Belə ki, hər iki yazıçı günümüzdə mümkünsüz hesab olunan “cazibə müdafiəsi” (gravitational shielding) ideyasını gündəmə gətiriblər. Məhz Emin Mahmudov da “Ulduz çapırxanası”nda Herbert Uelsin adı çəkilən əsərindən təsirlənərək, elmi nəzəriyyələri alt-üst edən çəkisizlik məfhumunu önə çəkmişdir.

Herbert Uelsin Emin Mahmudov yaradıcılığına olan növbəti təsiri “Kainat gəmisi” romanında müəllifin nüvə enerjisindən istifadə ideyasının kainat gəmisi üzərindəki tətbiqində görmək mümkündür. Belə ki, Herbert Uels “Azad olmuş dünya” romanında müasir elmi-fantastik ədəbiyyata bir yenilik – nüvə reaktorlarını gətirmişdir.

E.Mahmudovun məşhur əsərlərindən olan “Zülmət dənizi” povestində isə ingiltərəli yazıçı Artur Konan Doylun yaradıcılığının təsiri özünü iki mühüm məqamda büruzə verir. İlk olaraq, onun “İtirilmiş dünya” əsərinin süjet xətti və məzmunu ilə yaxınlığını qeyd etmək məqsədəuyğundur. Hər iki əsərdə bir qrup insan kəşfiyyat məqsədilə insan ayağı dəyməyən yerə səyahət edir. Hər iki əsərdə səyahət iştirakçıları sivilizasiyadan uzaq qədim dövrlərdən qalma məkanların öyrənilməsi üçün səy göstərirlər.

Dünya yazıçılarının demək olar ki, böyük əksəriyyəti “Atlantida” mövzusuna toxunduqları kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında da elmi fantastika janrında qələmini sınayan yazıçılarımızın çoxu bu mövzuya toxunmuşlar. Atlantida mövzusu tarixin ən qalmaqallı və hətta alimlərin daimi müzakirə obyektinə olan məsələ olaraq, hələ də öz

aktuallığını itirməmişdir. Nəticədə, bu mövzuda yazan azərbaycanlı yazıçıların da, əsas etibarilə, məhz ingilis fantast-yazıçılardan təsirləndiklərini iddia etmək olar. Namiq Abdullayevin “Atlantidadan gələn adam” adlı hekayəsi buna nümunədir.

Nəticədə dissertasiya işində əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

1. İngilis filosofu, empirik fəlsəfənin və təbiətşünaslığın banisi sayılan Frensis Bekon “Yeni Atlantida” (1626) adlı utopik əsərində elm və texnikanın nailiyyətlərinə əsaslanan gələcək dövlətin modelini vermiş, ilk dəfə olaraq mükəmməl ictimai quruluşun elm və texnikanın inkişafı ilə yarana biləcəyi iddiasını irəli sürmüşdür. Məhz bu səbəbdən ədəbiyyatda elmi-fantastikanın inkişaf tarixi bu əsərlə başlayır.

2. Elmi fantastikanın yaranması fantastikanın daha qədim növü olan utopiyaya söykənir. Təsadüfi deyildir ki, dünya ədəbi tənqidində elmi fantastikanın utopik ədəbiyyatla eyniləşdirilməsi hallarına da rast gəlinir. Həm utopiya, həm də elmi fantastika janrının bir-birilə sıx əlaqədə olmaları gələcəyin proqnozlaşdırılması, progressiv gələcək ideyalarının hökm sürəcəyi bir dünyanın təsvir edilməsi ilə bağlıdır.

3. Elmi fantastika janrı yalnız elmi proqnozların bədii təsviri ilə məşğul deyil, həm də onların təşviq obyektidir. Bu janrda yazılmış əsərlər bir növ elmi fantast yazıçılarla cəmiyyət və elmi təşəbbüskarlar arasında fikir körpüsü rolunu oynamaqla, bəşəriyyətin inkişafını təşviq edən elmi-texniki ixtiraların meydana gəlməsinə yol açır.

4. Y.V.Çəmənzəminlinin “Gələcək şəhər” əsəri milli ədəbiyyatımızda ilk uğurlu elmi-fantastik əsər hesab olunur. Y.V.Çəmənzəminli bu əsərində müasir cəmiyyətin bir çox problemlərinin aradan qaldırılması üçün texnologiya, ətraf mühit, tibb, ekologiya sahələrinə dair bir sıra əhəmiyyətli proqnozlar vermişdir.

5. Emin Mahmudovun qələmə aldığı “Kainat gəmisini” əsərində kosmik tədqiqatlar mövzusunda bir sıra dünya əhəmiyyətli öngörmələr yer almışdır. Bunlardan biri insanın Aya enməsinin dəqiq tarixinin təsviridir. Digər mühüm öngörmə isə Marsda suyun maye halındakı mövcudluğunun proqnoz edilməsidir. Sonradan elm və

texnologiyanın inkişafı nəticəsində Emin Mahmudovun bu öngörmələrinin yüksək dəqiqliklə təsvir edildiyi sübuta yetirilmişdir.

6. İngilisdilli fantastika, xüsusilə də H.Uels yaradıcılığı Azərbaycan yazıçılarının yaradıcılığına nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərmişdir. Milli ədəbiyyatımızın nümayəndələri ingilis yazıçılarının müxtəlif vaxtlarda yazdıqları əsərlərdən təsirlənərək bir çox elmi-fantastik əsərlər qələmə almışlar. Bu təsir özünü həm məzmun, həm üslub, həm də intermətnlilik şəklində göstərmişdir.

7. Azərbaycan ədəbiyyatında elmi fantastik janrın inkişafının istənilən səviyyədə olmaması ona müraciət edən yazıçıların qıtlığı, xarici elmi fantastik əsərlərin dilimizə lazımi keyfiyyətdə tərcümə olunmaması ilə bağlıdır. Düzgün tərcümə prosesinin təşviqatı həm milli yazıçıların inkişafına, həm də oxucu marağının milli elmi fantastik ədəbiyyata yönləndirilməsinə yol açır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və elmi müddəalar müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Elmi-fantastik ədəbiyyatın dəyərləri // – Bakı, BDU, “Dil və ədəbiyyat”, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2016. №1(97), – s.259-263
2. Elmi fantastikada elmi öncəgörücülük xüsusiyyətləri // – Bakı: Avrasiya Universiteti, “Sivilizasiya”, – 2016. №2, – s.163-168
3. Fantastika və onun estetik xüsusiyyətləri // “Müxtəlif mədəniyyətlərin paralel şəkildə yaşamasını qəbul edən tolerant cəmiyyətin problemləri və üstünlükləri” adlı beynəlxalq konfrans, – Bakı: BDU, – 20-27 aprel – 2016, – s.314-315
4. The Role of Science-Fiction in the Formation of Society // – Austria, Vienna, “European Journal of Literature and Linguistics”, – 2016. № 2, – p.3-6
5. Y.V.Çəmənşəminlinin “Gələcək şəhər” əsərinin Azərbaycan elmi-fantastik ədəbiyyatındakı rolu // – Bakı: Elm və təhsil, Filologiya məsələləri, – 2017. №20, – s.335-343
6. H.Uels və Azərbaycan elmi-fantastika ədəbiyyatı // – Bakı: BDU, “Dil və ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2018. № 4, – s.351-354

7. Elmi fantastikanın tarixi kökləri // “Gənc tədqiqatçıların II respublika elmi-praktik konfrans”, – Bakı: AU, – 15 mart – 2019, – s.30-31.
8. İngilis ədəbiyyatında elmi fantastika janrı // – Bakı, Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2019. №4, – s.60-66.
9. О единстве утопии с научной фантастики // «Актуальные вопросы современной науки» III международная научно-практическая конференция. – Саратовский государственный технический университет, – 16 января, – 2020, – с.13-16.
10. Herbert Uels yaradıcılığının dünya elmi-fantastik ədəbiyyatı inkişafına təsiri // “Garabagh International Congress of Modern Studies in Social and Human Sciences”, – June 17-19, – 2021, – p. 368-471.

Dissertasiyanın müdafiəsi 5 aprel 2022-ci il tarixində saat 14⁰⁰ Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "28" fevral 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Xəbərlər

Çapa imzalanıb: 28.02.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 44 696 işarə

Tiraj: 100 nüsxə